

Григас О. Ю.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Київського університету Бориса Грінченка

ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Анотація. У статті досліджено асоціативну природу порівняння за подібністю шляхом виокремлення в структурі компаративними компонента-ознаки, охарактеризовано її понятійний зміст у межах кожного типу асоціативних зв'язків, диференційовано компаративні конструкції відповідно до асоціацій, які виникають у результаті сприйняття дійсності різними органами чуття. На вербальному рівні експліцитна форма ознаки порівняння варіює в межах від морфеми, окремої лексеми до синтаксичної конструкції, але для більшості компаративем характерна імпліцитність ознаки, яка зрозуміла в описах звичних понять загального суспільного досвіду. Крім того, у порівняннях фактів ментальної природи імпліцитність ознаки зумовлена тим, що її важко сформулювати, проте легко уявити.

Вивчення емпіричного матеріалу здійснено описовим методом із застосуванням прийому трансформації синтаксичної конструкції в компаративному повного обсягу з подальшим виокремленням компонентів структурної моделі та прийому систематизації порівнянь за типом компонента-ознаки. Дослідження асоціативної природи порівняння за подібністю встановило, що компонент-ознака репрезентує сенсорну інформацію, сприйняту зоровими, слуховими, кінестетичними, тактильними, смаковими та нюховими фізіологічними аналізаторами. Візуальній складовій частині органів чуття притаманна найвища частотність її вияву в порівняннях, смаковій та нюховій – значно нижча.

Асоціації за подібністю розмежовано на прямі, базові, які виникають і накопичуються у свідомості інстинктивно, та творчо осмислені у взаємозв'язку матеріальної та ментальної сфер буття, що увиразнює репрезентацію внутрішнього світу людини, її емоцій, розуміння певних явищ, надає порівнянню оціночне судження. Сприйняття дійсності, у якому до фізіологічних аналізаторів долучаються логічне мислення, багатий життєвий досвід, певна обізнаність у літературі, релігії та різних жанрах мистецтва, репрезентує образи вищого рівня.

Автор вважає, що результати запропонованого дослідження будуть корисними для подальшого вивчення компонента-ознаки структурної моделі порівняння в семантичному та формально-граматичному аспектах.

Ключові слова: структурна модель порівняння, ознака порівняння, імпліцитна ознака порівняння, асоціація за подібністю, органи чуття.

Постановка проблеми. Традиційно семантико-граматичне вивчення порівняння ґрунтується на запропонованій логіками й філософами [3] чотирикомпонентній структурі: суб'єкт, об'єкт, ознака та маркер порівняння. Наприклад, у реченні *Приміщення, в якому я знаходився, нагадувало бункер. Невеличке за розміром, воно мало не лише бетонну підлогу, а й, судячи з усього, міцні*

бетоновані стіни (А. Кокотюха) суб'єкт порівняння – *приміщення*; об'єкт порівняння – *бункер*; ознака порівняння – *невеличке за розміром, воно мало не лише бетонну підлогу, ... міцні бетонні стіни*; маркер порівняння – *нагадувало*.

Компоненти цієї компаративної моделі проаналізовано у низці наукових робіт вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо лексико-семантичного наповнення, частиномовного відтворення структурної будови, статистичних даних про їхні кількісні та якісні характеристики (Л.В. Прокопчук, І.І. Судук, Н.П. Шаповалова, О.А. Щепка, Х.Д. Леетес, А.Б. Летучий). Передусім дослідженню підлягали суб'єкт, об'єкт та маркер порівняння як експліцитні компоненти структурної моделі, проте рівень вивчення ознаки залишається недостатнім. Очевидно, це зумовлено наявністю суперечностей у процесі ідентифікації ознаки порівняння, адже для неї характерна переважно імпліцитність вираження, коли між порівнюваними об'єктами виникає прозорий асоціативний зв'язок, який не потребує вербалізації певних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівнюючи предмети, ситуації дійсності в прагненні надати їм відповідну характеристику, мовець спирається на свій індивідуальний чуттєвий та практично-предметний досвід, що дає змогу розглядати порівняння як різноманітні асоціативні зв'язки в об'єктивно-оцінному чи суб'єктивно-емоційному сприйнятті реалій. Образ, який виникає у компаративних відношеннях, Н.Д. Арутюнова визначає як такий, що «формується сприйняттям, пам'яттю, уявленням, накопиченими враженнями і ніби сам собою виникає у свідомості людини. Це здебільшого механізми стихійного, мимовільного дослідження світу і життя» [2, с. 318]. Сутність концепту «образ» розкриває перелік його основних характеристик, серед яких актуальними для дослідження компонента-ознаки порівняльної конструкції є такі: «синтетичність образу, створюваного комплексним сприйняттям дійсності, в якому провідним є зорові враження; <...> невідомість змістової складової образу, що не дозволяє йому бути об'єктом для розуміння (образи інтерпретуються й осмислюються); <...> образ пов'язаний більшою мірою з дійсністю, ніж з категоріями смислу; <...> образи, зосереджені в людській свідомості, суб'єктивно інтерпретовані й занурені в асоціативні відношення» [2, с. 322].

Вивчення порівняння саме в аспекті асоціативних відношень було запропоновано в дослідженнях компаративних фразеологізмів. Зокрема, К.І. Мізін диференціював їх за складністю асоціацій, покладених в основу порівняння, й виокремив моносимілятивні, базою для яких є проста асоціація, що ґрунтується на неускладнених прозорих ознаках (*видно як у дзеркалі*); полісимілятивні фразеологізми з найвищою абстрактністю,

які передбачають багатоступеневість розумових операцій у встановленні зв'язків між абстрактними поняттями (як *вітер в полі* – «незалежний, вільний»); інтенційно-креативні, тобто відображення мовної гри, різних стилістичних ефектів (*багацько, як на лисому волосся*) [6, с. 62].

Аналіз порівнянь за візуальними, аудіальними, нюховими, тактильними, смаковими, кінестетичними відчуттями здійснено в роботах, присвячених проблемам перекладу з іноземних мов [1; 5]. Окремо розглядалися особливості функціонування компаративних конструкцій на основі кінестетичного сприйняття [8] або інтероцептивних відчуттів, тобто сукупності сигналів, які надходять від внутрішніх органів та характеризують фізіологічний стан [7]. Також у дослідженнях ідіостиліо письменника в межах семантичних полів виокремлено звукові, тактильні, зорові за подібністю та за розміром порівняльні звороти [4].

Вважаємо, що запропонований мовознавцями опис ознаки порівняння відповідно до відображених за органами чуття асоціацій є виправданим, постає необхідність у додаткових розвідках, що визначає актуальність дослідження.

Метою статті є вивчення асоціативної природи порівняння, що передбачає виконання таких завдань: виокремлення в структурі компаративними компонента-ознаки та характеристика її понятійного змісту в межах кожного типу асоціативних зв'язків; диференціація порівняльних конструкцій за асоціаціями відповідно до органів чуття.

Надалі виокремлення компаративної моделі із синтаксичної конструкції подано у такій послідовності: *синтаксична конструкція* → [вилучена із синтаксичної конструкції компаративема в повному обсязі]. Для виокремлення складників компаративними застосовано такі умовні позначення: *суб'єкт порівняння*, *об'єкт порівняння*, *маркер порівняння*, *ознака порівняння*.

І слова твої мають бути такі ж, як ці люди – прості і ясні (О. Гончар) → [слова..., як ці люди – **прості і ясні**]. Щодо імпліцитної ознаки: *... саме того вечора з'явився Ярема з братом, о, сказав я, ти схожий на Моріссона, я люблю Моріссона, відповів він...* (С. Жадан) → [Ярема..., схожий на Моріссона (**i.**: зовнішня подібність)].

Виклад основного матеріалу. Ознаку порівняння слід кваліфікувати як компонент компаративної структури, в якому реалізована об'єднувальна функція асоціації за подібністю, тобто репрезентувати спільне для двох об'єктів. В ній є образ, ідея, що дає можливість охарактеризувати суб'єкт порівняння більш об'ємно, яскраво, ніж у простому описі. Проте не завжди цей компонент має формальне вираження, а висока частотність імпліцитності вияву ознаки в структурі речення зумовлена описом звичних понять у межах суспільного досвіду, що не потребують зайвих пояснень, а також порівнянням фактів ментальної природи, ознаки яких важко вербалізувати, проте легко уявити. З іншого боку, прагнення до мовної економії засобів вираження теж сприяє її імпліцитності.

У творчому сприйнятті дійсності бере участь уся сенсорна система людини, при цьому виникають різні типи асоціацій залежно від індивідуальних схильностей та чуттєвості фізіологічних аналізаторів, зокрема візуальних, аудіальних, кінестетичних, тактильних, смакових, нюхових.

В описі суб'єкта порівняння актуалізується характерна ознака об'єкта порівняння, і, як показує аналіз емпіричного матеріалу, більшість зв'язків має візуальну складову частину, що не дивно, адже найбільший відсоток інформації людина

сприймає зором. Серед компаративних конструкцій можна виокремити такі, в яких суб'єкт та об'єкт сприймаються лише за фізичними параметрами, такими як розмір, форма, колір (це спостереження зовнішніх ознак певних явищ та ситуацій, у яких відображена реальність без логічного аналізу).

Торішні кураї, протряхаючи на вітрі та сонці, поволі бурішають, стають схожими на клубки окованого колючого дроту (О. Гончар) → [Торішні кураї ... стають схожими на клубки окованого колючого дроту (**i.**)]; *Рум'яні вже почтилися й на цоки, як троянди* (Ю. Яновський) → [рум'яні як троянди (**i.**)]; ... *а туман понад землею стелиться такий білий та шумкий, наче то піниться тепле й пахуче свіжоздоєне молоко* (Є. Гуцало) → [туман... білий та шумкий, наче... свіжоздоєне молоко].

Осмислення зорових вражень уможливило асоціативний зв'язок між матеріальним і ментальним рівнями, суто фізичні об'єкти та дії набувають іншого значення й виражають емоційний стан мовця. Уява ніби підносить нижчі рівні, переміщує їх у простір свідомості й надає їм духовності. У такому порівнянні ознака реалізована стисло, але яскраво і точно, вона передає усю глибину емоцій та відчуттів.

Сподівання не вмирили, як не вмирає непокірне коріння, пробиваючись крізь піщаний ґрунт (М. Стельмах) → [Сподівання не вмирили, як не вмирає непокірне коріння (**i.**)]; *Від Генделя я ставав безвольним і спустошеним, ніби гумовий спущений матрац, від Скрябіна почувався розладаним, як старий, потрісканий рояль, а коли цювечора слухав Бетховена, то постійно хотілося плакати* (А. Дністровий) → [я... **безвольним і спустошеним**, ніби гумовий спущений матрац (**i.**)].

У комплексному сприйнятті ситуації відбувається нашарування ментальної складової частини на зорові асоціації, об'єкт постає як нероздільний образ із фізичними та духовними рисами у разі порівняння двох осіб або з фізичними ознаками та їх осмисленням у разі порівняння особи та не особи. Ознака таких асоціативних зв'язків більш виразно демонструє внутрішній світ людини, спосіб пізнання себе й довкілля.

...а я розміреним кроком попереду ніс хреста, наче прапор, тильнуючи, аби бути за чотири кроки від кінських голів... (Ю. Винничук) → [я... ніс хреста, наче (я ніс) прапор (**i.**)]; *У вас повинна голова тріщати від навали проблем, а ви підкрадаєтеся до мене, як лисиця до курника!* (Ю. Винничук) → [ви підкрадаєтеся до мене, як лисиця до курника (**i.**)]; *Її зацікавленість моїм життям була схожа на методичну та впевнену роботу сапера, який штрикає металевим цупом землю, виявляючи в ній приховані міни* (А. Дністровий) → [Її зацікавленість моїм життям схожа на методичну та впевнену роботу сапера (**i.**)].

У прямих асоціаціях за звуковими виявами живої та неживої природи, за особливостями мовлення ознака порівняння відображає лише фізичні параметри звучання, зокрема силу, тембр, тональність. Це репрезентація базових образів, які сприймаються і накопичуються у свідомості рефлекторно.

Недалеко від комори переливається місячним полум'ям обмолочений стіжок, і вітерець підіймає окремі соломинки і обзивається в них, мов зітхання соплки (М. Стельмах) → [вітер... обзивається... мов (обзивається) зітхання соплки (**i.**)]; *Павло Музика пальцями знадвору стукає в шибку, й скло брязкає, наче кришиться лункий лід на ставу* (Є. Гуцало) → [скло брязкає, наче кришиться лункий лід на ставу (**i.**)]; *...столяр недочував, але, видно, цього не усвідомлював, будучи переконаним, що всі глухі, окрім нього, тому й галайкав, як гуцул на*

полонині (Ю. Винничук) → [столяр... галайкав, як (галайкав) гуцул на полонині (i.)];

Більш складні звукові асоціації з ментальним нашаруванням додають інтонаційних значень, описують емоційний стан, почуття, зумовлені певними обставинами.

«Листи весняні до Гляялі», — оголосила вона, наче зі сцени, і почала декламувати своїм глибоким м'яким голосом... (Ю. Винничук) → [оголосила вона, наче (оголосила) зі сцени (i.)]; Мати й дочка співають так, наче журяться за покійником, бо ніякої радості в їхніх голосах не чується (С. Гуцало) → [Мати й дочка співають так, наче журяться за покійником (i.)].

Аудіальні асоціації залучають також для опису явищ ментальної сфери, адже в таких конструкціях особливості звучання об'єкта порівняння розкривають ставлення автора до суспільних явищ і подій у повсякденні та на історичному проміжку.

Потрібно бути монстром, аби витримувати цей щоденний тиск із боку жлобського українського суспільства, з боку кривавого щоденного життя, в яке вони ніяк не потрапляють, ніби музиканти-новачки в печальну мелодію похоронного оркестру (С. Жадан) → [життя, в яке вони ніяк не потрапляють, ніби (не потрапляють) музиканти-новачки в печальну мелодію похоронного оркестру (i.)]. Прокинутись серед ночі, коли гудуть комарі, — це ніби потрапити на лінію фронту (А. Дністровий) → [Прокинутись серед ночі, коли гудуть комарі, — це ніби потрапити на лінію фронту (i.)].

Окрім розглянутих вище порівнянь за візуальними та аудіальними асоціаціями, широка палітра образів репрезентована в компаративах з об'єктами, сприйнятими іншими фізіологічними аналізаторами, а саме тактильними, кінестетичними, смаковими, нюховими, хоча частотність репрезентації в текстах таких асоціацій невисока.

... коли я брав з її рук горнятко, і тоді моїм тілом пробігав якийсь незбагнений тремт, наче розряд електрики,... (Ю. Винничук) → [тілом пробігав якийсь незбагнений тремт, наче (пробігав) розряд електрики (i.)]; ...усмішка її була навіть не так радісна, як ласа, здавалося, вона ось-ось його проковтне, наче обсмоктану карамельку (Ю. Винничук) → [вона... його проковтне, наче (проковтне) обсмоктану карамельку (i.)]; В повітрі, як після літнього дощу, вчувався нам запах лугових трав і пахощі воскреслих надій ... (В. Козаченко) → [В повітрі (контекстна ситуація), як після літнього дощу, вчувався нам запах (i.)].

Сприйняття дійсності, у якому до фізіологічних аналізаторів долучається логічне мислення, постає в образах вищого рівня: мовець оцінює й аналізує свої думки, творчо інтерпретує сприйняте, набуті знання втілюються в довершені форми, а ознака порівняння виражає його рефлексію, емоції в різних життєвих ситуаціях. Такі асоціативні зв'язки репрезентують широку палітру почуттів та розуміння певних явищ у зіставленні об'єктів ментального рівня.

Перше почуття було таким, ніби нас обкрадено (В. Козаченко) → [почуття було таким, ніби нас обкрадено (i.)]; Але повертаючись назад, під їжджаючи до вокзалу, — тремтіла від нетерпіння, немов їхала на побачення з милим (О. Копиленко) → [під їжджаючи до вокзалу, — тремтіла від нетерпіння, немов їхала на побачення з милим].

Багатий життєвий досвід, певна обізнаність у літературі, релігії та різних жанрах мистецтва дають поживу для асоціативних зв'язків між об'єктами ментальної сфери за подібністю значень певних явищ та зумовлює оціночне судження.

Поводить вона себе, мов дитина-переросток, примхлива лялька з порцеляновим мозком (А. Кокотюха) → [Поводить вона себе, мов (поводить) дитина-переросток (i.)]; ...бо мистецтво, як поганський бог, завше потребує жертв (Ю. Винничук) → [мистецтво, як поганський бог, завше потребує жертв]; Я не сперечаюся, бо він знову починає розвивати свої ідеї, розгортати, немов армію під час наступу, широко ілюструючи свої думки прикладами з неоплатоніків (А. Дністровий) → [він... починає розвивати... ідеї, розгортати, немов (розгортати) армію під час наступу (i.)].

Процес порівняння в осмисленому спогляданні фізичних явищ набуває нової специфіки, здійснюються більш складні розумові операції, а саме перехід від майже рефлекторного сприйняття об'єктів до естетичної творчості. У таких компаративних конструкціях ознака матеріального суб'єкта розкривається в асоціаціях з об'єктом ментальної сфери.

По межі через город ідуть у зеленоткані левади, а тут верболози в тумані стоять змореним козацьким військом, тільки хоч би один кінь заіржав, тихо-тихо (С. Гуцало) → [верболози... стоять змореним козацьким військом (i.)]. З парку долинав запах розквітлих лип, властиво вони вже доквітали і в ці останні дні свого цвітіння вихлюпували з якоюсь самовдоволеною приреченістю весь свій букет, наче прощальні слова перед смертю... (Ю. Винничук) → [вони... в ці останні дні свого цвітіння вихлюпували... весь свій букет, наче (говорили) прощальні слова перед смертю... (i.)]; Подивившись на гарбузи — та й здається, що вони, наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають, чи не здригаються доли від шаленого кінського тупоту, чи не суне татарська орда? (С. Гуцало) → [гарбузи... наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають... чи не суне татарська орда].

Висновки. Таким чином, дослідження асоціативної природи порівняння за подібністю показало, що компонент-ознака компаративних конструкцій відображає сенсорну інформацію, сприйняту фізіологічними аналізаторами, зокрема візуальними, аудіальними, кінестетичними, тактильними, смаковими, нюховими. Дані емпіричного матеріалу демонструють найвищу частотність вияву візуальної складової частини органів чуття у порівняннях. У межах зазначених типів асоціацій є прямі, базові, які виникають і накопичуються у свідомості інстинктивно, творчо осмислені у взаємозв'язку матеріальної та ментальної сфер буття, що увиразнює репрезентацію внутрішнього світу людини, її емоцій, розуміння певних явищ, а також демонструє іноді оціночне судження.

У перспективі результати пропонованого дослідження можуть бути доповнені аналізом семантики компонента-ознаки компаративної моделі з урахуванням сфер діяльності людини та подальшим вивченням його у формально-граматичному аспекті.

Література:

1. Александрова О.А. Передача ощущений в сравнительных конструкциях оригинала и перевода. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2015. № 87. С. 134–137.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
3. Бартон В.И. Сравнение как средство познания. Минск: изд-во БГУ, 1978. 127 с.
4. Звягіна Г.О. Вияв категорії порівняння у структурі художнього мовлення Григора Тютюнника. *Загальні питання лінгвістики та літератури*. 2015. Вип. 53. С. 107–109.

5. Карабін У.М. Компаративні фразеологічні одиниці: емоційно-експресивний та структурно-семантичний аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2013. Вип. 668. С. 35–45.
6. Мізін К.І. Компаративна фразеологія. Кременчук : ПП Щербатих, 2007. 168 с.
7. Нагорная А.В. Когнитивно-релевантные различия между синтаксическими структурами тождества и сравнения при вербализации interoцептивных ощущений. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. Вып. 5. С. 8–12.
8. Сторчак М.В. Сравнение как средство экспликации физиологического состояния человека в результате внешнего речевого воздействия. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2015. № 20. Вып. 97. С. 117–122.

Нрыпас О. Typology of associative links in comparative structures

Summary. The purpose of the article is to investigate the associative nature of comparisons by similarity and to create a typology of the component-basis of comparative construction in accordance with associations as a result of the perception of reality by different sensory organs.

The study of the empirical material was carried out by a descriptive method. In the process of researching comparative constructions the method of transformation of syntactic structure into a comparative full volume has been used. The following stage was distribution of components of the structural model and the description the component-basis

of comparative construction according to type of associations. Research of the associative nature of comparison according to similarity ascertained that the component-basis of comparative constructions denominates sensory information perceived by visual, audio, kinesthetic, tactile, gustatory, olfactory physiological analyzers. Data from empirical material demonstrate the highest frequency of visual component representation in the static and dynamic expression of object features.

Within these types of associations, there are direct, basic associations, which instinctively arise and accumulate in consciousness. Also there are associations, which were creatively meaningful in the interconnection of the material and mental spheres of being. It originates expressiveness in the representation of the inner world of person, his emotions, understanding of certain occurrences, and provides a comparison value judgment. Associations similarly emerge as meaningful perceptions of information from sensory organs. While comparing objects of reality, the speaker relies on his individual sensual and practical experience in everyday life, social, cultural and other fields of activity.

The author believes that the results of the proposed study will be useful in further study of the component-basis of the comparative model in the semantic and formal-grammatical aspects.

Key words: structural model of comparison, basis of comparison, implicit basis of comparison, association by similarity, sense organs.